

Юлія В'ячеславівна Осташевська
завідувач науково-дослідного відділу
пізньосередньовічної, ранньомодерної
та нової історії України,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
ostashevskaya@ukr.net

Yuliia Ostashevskaya
Head of department of the late medieval, early modern
and modern history of Ukraine,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

ШАБЛЯ ГЕНЕРАЛ-АД'ЮТАНТА А. ЖЕВУСЬКОГО ІЗ КОЛЕКЦІЇ НМІУ

THE SABER OF THE GENERAL ADJUTANT A. RZEWUSKI FROM THE NMUH COLLECTION

Анотація

У статті йдеться про життєвий шлях учасника Східної війни (1853–1856) генерал-ад'ютанта армії Російської імперії Адама Жевуського та обставини, за яких він отримав кавалерійську шаблю із написом “За хоробрість”. Досліджено історію надходження цієї шаблі до колекції Національного музею історії України.

Ключові слова: Національний музей історії України, Східна війна, зброя

Summary

This article puts a light on the life of a participant of the Eastern War (1853–1856), the Russian Empire general adjutant Adam Rzewuski and the circumstances in which he received a cavalry saber “For Braver”. Also it was studied history of this saber’s admission to the collection of the National Museum of Ukrainian History.

Keywords: National Museum of Ukrainian History, Eastern War, arms

Серед значної кількості меморіальних пам'яток із цікавою історією, що зберігаються в колекції НМІУ, є кавалерійська шабля XIX ст. з написом “За хоробрість” (інв. № 3-56). (Фото 1,2). На чільній стороні леза витравлено: “Генераль-Адъютанту Графу А. Ржевуцкому Офицеры Драгунскаго Его Императорскаго Высочества Великаго Князя Константина Николаевича полка. / Евпаторія. 10.11 – 15.16.17 Октября 1855 года” (Фото 3). На звороті – прізвища дарителів – командира полку та 56 офіцерів: “Командиръ полка Полковникъ Графъ Крейцъ І, Полковники: Ковидяевъ, Этингеръ, Подполковники: Базикъ, Кирхнеръ, Маіоръ Сидтъ І; Капитаны: Мельгуновъ, Колмовскій, Пономаревъ, Василенко; Штабсъ-Капитаны: Сальмановичъ, Кусаковъ І, / Кусаковъ ІІ, Мисевскій, Тамковидъ; Поручики: Фонъ-Палмштраухъ, Жаба, Добросельскій, Каяндеръ, Жуковскій І, Граф Крейцъ ІІ, Кистернъ, Харченко, Лозинскій, Кушниковъ, Туникъ, Калюжный, Прапорщики: Ильяшевичъ, Черноглазовъ І, Сердюковъ І, Палиевскій, Батіевскій, Леоновъ І, Васильев / Кориневъ, Лавровъ, Князь Урусовъ, Бачмановъ, Засядка, Сердюковъ ІІ, Величковскій ІІ, Жуковскій ІІ, Марсочниковъ, Чистяковъ, Плотниковъ І, Плотниковъ ІІ, Горяниновъ, Рыкгофъ, Сахновскій І, Сахновскій ІІ, Алисовъ, Пушечниковъ, Черноглазовъ ІІ, Леоновъ ІІ, Головинъ, Капканшиковъ, Усачевъ”.

Фото 1.

Фото 2.

Фото 3.

Довжина шаблі – 96 см, довжина клинка – 83 см. Видимих клейм немає. Руків'я гофроване, позолочене, з трьома запобіжними дужками. Піхви – металеві з двома кільцями і позолоченим орнаментованим устям (Фото 4).

Фото 4.

Колишній власник цієї зброї – Адам Адамович Жевуський (Rzewuski) (1801–1888) – був, мабуть, улюбленцем долі, хоча навряд чи того вартував. Народився він у знаменитій родині, що належала до польського дворянського роду герба Кшивда (Krzywda). Серед численних його представників були єпископи, коронні гетьмани, воєводи, старости, офіцери, письменники. Протягом XVIII – першої половини XIX ст. Жевуським належав Підгорецький замок на Львівщині, який разом із численними селами перейшов до них від сина короля Яна Собеського – Костянтина¹. Однак гілка роду, про який ідеться, походила з Поділля і володіла маєтностями у Погребищах. Батько Адама Адамовича, Адам Станіславович, був статським радником, сенатором та онуком великого гетьмана коронного Вацлава Петра Жевуського. Вони з дружиною Юстинією (у дівоцтві Рдуловською) мали сімох дітей. Деякі з них в майбутньому по-своєму прославилися. Так, син Генрік (1791–1866) став відомим польським письменником; донька Кароліна (1795–1885, у шлюбі Собаньська) була власницею салону в Одесі у 1820-х рр. і

¹ Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. – Л.: Центр Європи, 2005. – С. 40–42.

демонічною красунею, в яку були закохані О. Пушкін та А. Міцкевич; ще одна донька, Евеліна (1801–1882, в першому шлюбі Ганська), вийшла заміж за Оноре де Бальзака².

Адам Адамович Жевуський, отримавши освіту за кордоном, у Відні, повернувся до Російської імперії, щоб розпочати військову кар'єру. 1821 р. вступив юнкером до 1-го Українського уланського полку, за пів року став корнетом, а ще за 5 – поручником. Одночасно з цим підвищенням Адам Жевуський отримав місце ад'ютанта командира 3-го резервного кавалерійського корпусу – генерала Івана Йосиповича де Вітта³. З цього часу починається його кар'єрне зростання, особливо успішне за часів Миколи I. Так, 1829 р. він уже штабс-ротмістр, 1831 р. – ротмістр, 1833 – підполковник, 1834 – полковник, 1843 – генерал-майор. Паралельно Жевуський отримував підвищення і на теренах світського життя: 1833 р. він став флігель-ад'ютантом Його Імператорської Величності, а 1849 р. – генерал-ад'ютантом. Особливе ставлення до нього з боку російського царя яскраво ілюструє такий випадок. 1834 р., разом зі званням полковника, Адам Жевуський отримав у командування Малоросійський кірасирський полк. Під час переходу на маневри до міста Каліша полк зупинився у Дубно. Незабаром мешканці міста стали скаржитися на свавілля нижчих офіцерів, які вимагали у них їжу та гроші, а один із унтер-офіцерів забив на смерть власника квартири, в якій зупинився. Коли справа набула розголосу, А. Жевуський швидко написав прохання про відпустку. Цар не заперечував, відпустив відпочивати, навіть не розжалувавши. Через 4 роки, коли скінчилося слідство по скарзі жителів Дубно, полковник отримав такий “вирок”: “Флигель-ад'ютанта полковника графа Ржевуского, за допущенные непростительные беспорядки, арестовать домашним арестом на трое суток, с объявлением, что единственно во уважение прежней и нынешней отличной службы строже не наказывается”⁴.

Чому графа Жевуського так високо цінував російський цар? За які заслуги?

За час служби Адамові Жевуському довелося взяти участь у двох великих військових кампаніях: Східній (Кримській) війні 1853–1856 рр., про яку йтиметься пізніше, та Російсько-турецькій 1828–1829 рр. Під час війни з турками поручник Жевуський відзначився в битвах під Браїловим, Базарджиком і Варною, був контужений і поранений в ногу. За звитягу і хоробрість отримав ордени: св. Анни 3-го ступеня та св. Володимира 4-го ступеня. Цим, власне, і обмежуються його бойові подвиги.

Набагато більше він, вочевидь, прислужився царському режимові, беручи активну участь у придушенні польського повстання, що спалахнуло за рік по завершенню турецької кампанії. “Прикомандированный к главнокомандующему русской армией графу Дибичу-Забалканскому, он неоднократно и весьма удачно исполнял возлагавшиеся на него графом поручения, часто довольно трудные, и за одно из них был 28 мая 1831 г. награжден золотой саблей с надписью «За храбрость», а за отличие в Гроховском⁵ и других сражениях получил орден св. Анны 2-й степени (в августе того же года) и польский знак отличия за военное достоинство 4-й степени”⁶. Мабуть за ці “подвиги” і був призначений флігель-ад'ютантом, полковником та відбувся трьома днями домашнього арешту за вбивство у Дубні.

Роки перед початком Східної війни Жевуський провів серед оточення імператора, викону-

² Ржевуские / Википедия. Свободная энциклопедия [Ел. джерело]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5> (Дата звернення: 05.04.2017). – Назва з екрана.

³ Вітт де І. (1781–1840) – граф, генерал від кавалерії, авантюрист і коханець Кароліни Собаньської.

⁴ Ржевуский, Адам Адамович // Википедия. Свободная энциклопедия [Ел. джерело]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9,%D0%90%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%90%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87> (Дата звернення: 05.04.2017). – Назва з екрана.

⁵ 13.02.1831 р., с. Грохів, неподалік Варшави. Одна з найкращих битв Польського повстання 1830–1831 рр.

⁶ Там само.

ючи різні доручення, а коли у Петербурзі оголосили воєнний стан, був призначений військовим губернатором 4-ї Адміралтейської та Нарвської міських частин. У квітні 1855 р. отримав звання генерал-лейтенанта, був відкомандирований до Криму і призначений начальником Євпаторійського блокадного загону.

Цей загін було створено на початку 1855 р. для захисту Криму з суходолу після того, як на півострів висадився десант коаліції. Незахищену Євпаторію першою (у вересні 1854 р.) і без єдиного пострілу здали противникові. Союзники розділили місто на англійську, французьку та турецьку частини, у кожній призначили коменданта. Навколо звели земляний вал з ровом, перед лінією оборони зосередили артилерійські позиції. Місто-фортеця мало на озброєнні 34 гармати, 5 ракетних станків і могло розраховувати на підтримку шести військових пароплавів з моря. Ось що пише про тамтешню обстановку генерал-інженер Едуард Іванович Тотлебен⁷: «Гарнизон города, кроме 1000 человек вооруженных татар-переселенцев, небольшого отряда французской пехоты и морской команды стоявшего на мели корабля «Генрих I» (276 человек), состоял из 33-х бастионов, принадлежавших к турецким дивизиям Мехмет- и Ибрагим-пашей и египетской дивизии Селим-паши, числом в 21000 человек, 2-х эскадронов кавалерии – до 200 человек под командою Искендер-бея и 2-х полевых турецких батарей; всего 21600 человек, под начальством Омер-паши, прибывшего в Евпаторию 28 января»⁸.

За таких обставин противник міг рушити на Севастополь, Сімферополь чи Перекоп, через який Кримській армії постачали боєприпаси та провізію. Щоб не допустити блокади доріг та нападу на ці міста⁹, російське командування вирішило силами Євпаторійського загону взяти місто штурмом. Незважаючи на абсурдність задуму, 5 лютого (за ст. ст.) загін на чолі з генерал-лейтенантом С. Хрулевым підійшов до його стін. Нараховував цей загін 18000 осіб з Новоархангельського уланського полку, Азовського піхотного полку, Батальйону піших драгунів, Батальйону грецьких волонтерів та 400 піших козаків. Запеклий і виснажливий бій тривав кілька годин, але російські війська змушені були відступити. Пізніше, у своєму звіті генерал Хрулев назвав невдалий штурм міста «поширеною рекогносцировкою». Як не дивно, події під Євпаторією мали й позитивні наслідки. Як справедливо зазначив інженер Е. Тотлебен, «...главная цель нападения не была достигнута. Евпатория осталась в руках неприятеля; но дело это не осталось без выгодных для нас результатов: оно заставило союзников постоянно быть готовыми для отражения новых атак, для чего в Евпатории содержался значительный гарнизон»¹⁰.

Після невдалого штурму міста Євпаторійський блокадний загін практично не брав участі у серйозних військових операціях. У квітні 1855 р. його командиром було призначено генерала А. Жевуського, а в травні у його склад увійшов Драгунський Його Імператорської Високості Великого Князя Костянтина Миколайовича полк¹¹ на чолі з полковником Петром Кіпріановичем Крейцем¹². Саме офіцери цього полку і подарували генералові А. Жевуському шаблю після бою – чи навіть сутички – поблизу с. Чоботарі¹³. Ось як описує події 10–17 жовтня (за ст. ст.) 1855 р. Е. Тотлебен: «10 октября, утром, неприятель выступил из Евпатории двумя ко-

⁷ Тотлебен Е. (1818–1884) – граф, військовий інженер, генерал-ад'ютант, генерал-інженер.

⁸ Описание обороны г. Севастополя. Под рук. Генерал-адъютанта Тотлебена. – Ч. I. – Гл. XXIV. – СПб., 1863. – С. 628.

⁹ Восточная (Крымская) война 1853–1856 гг. [Ел. джерело]. – Режим доступу: <http://evpat.org/history/vostochnaya-krymskaya-voyna-1853-1856-gg.html>. (Дата звернення: 05.04.2017). – Назва з екрана.

¹⁰ Описание обороны г. Севастополя. Под рук. Генерал-адъютанта Тотлебена... – С. 650.

¹¹ Ржевуский, Адам Адамович // Википедия. Свободная энциклопедия [Ел. джерело]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%90%D0%B4%D0%B0%D0%BC_%D0%90%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (Дата звернення: 05.04.2017). – Назва з екрана.

¹² Крейц П. (1816–1894) – граф, полковник, пізніше генерал від кавалерії. Брав участь у битвах біля Балаклави, Інкерману, Євпаторії та біля с. Чоботарі.

¹³ Нині – с. Чоботарка, Сакський р-н, АР Крим.

лоннами. Одна, в числі 14 батальонів і кількох ескадронів, направились по косі і, не доходя Сак, розположилась бивуаком вправо від Сакського озера. Друга колонна, маючи в голові 34 ескадрона кавалерії, обогнула з півночі Гниле озеро і, перейдя Карагуртський овраг, зупинилась між сел Актаци, Карагурт і Арап.

На другий день, з рассвітом, обидві ворожі колонни з'єдналися у Темеша і двинулись на Чеботар, куди відступили наші війська і де вони розположились на вигідній позиції.

Після кількох артилерійських вистрелів, генерал Шабельський¹⁴, бачив нерешителю союзників, послав князя Радзивілла¹⁵, з трьома полками уланів, в обхід лівого флангу ворога, а дві сотні козаків – в тил його, правіше Темешського маяка.

Едва помітив рух наших уланів, ворог поспішно відступив до Сакам і, розорив це село, утік на другий день по косі в Євпаторію, під прикриттям своїх пароходів; після чого кавалерія генерала Шабельського зайняла старі місця.

В цьому справі у нас контужено 2 офіцера і поранено 2 нижніх чинів; взято нами в полон 2 французів і 2 турків.

Розорення ворогом сел. Сак примусило генерала Шабельського відвести авангард на 3 версти назад, до сел. Чеботарю, залишивши в Саках і Тузлах одні козацькі аванпости.

Два дні пройшли спокійно. 15 жовтня прибув до євпаторійського отряду, в Ілес, командуючий з начальником головного штабу.

Швидко одержано було звістка про новий наступ ворога на Саки. Начальник авангарда генерал-ад'ютант граф Ржевуский відійшов до Чеботарських висот, де швидко був підкріплений уланським полком і донською батареєю; між тим наблизились і драгуни. Зав'язав артилерійську перестрілку, ворог знову не вирішив атакувати наші війська і, розстроений метким вогнем двох наших батарей, відступив до Сакам. На другий день ворог усіма силами атакував отряд князя Радзивілла, стоявший у Темешського маяка, який повільно відступив до Чеботарської позиції і став правіше авангарда. Ворог продовжував підходити до Юхари-Джамину, загрожуючи обходом нашому правому флангу. Тоді генерал Шабельський наказав князю Радзивілли, з двома полками уланів, атакувати лівий фланг ворога, що і примусило цього останнього до відступлення. Князь Радзивілл, з уланами і козаками, наполегливо переслідував ворога до позиції у Сак. На другий день, 17 жовтня, під прикриттям пароходів, ворог відступив по косі в Євпаторію.

В цьому справі у нас поранено 4 офіцера і 12 нижніх чинів. У сел Чеботар збито ворогом до 20 убитих коней і кілька розбитих лафетів; козаки відбили 14 французьких палаток, 4 мулів і кілька штуцерів¹⁶.

За цю битву Крейца було нагороджено золотою шаблею з написом “За хоробрість”, а Жевуский отримав клинок у подарунок від підлеглих. Тим часом, війна добігала кінця: ще у вересні ворог зайняв південну частину Севастополя, на початку жовтня здався Кінбурн, 13 лютого (за ст. ст.) розпочався Паризький конгрес, а 18 березня було підписано Паризький мирний договір.

Як надалі розпорядився граф своєю шаблею достеменно невідомо. Після Кримської війни він прожив ще 32 роки. За цей час встиг покомандувати (щоправда недовго) кількома кавалерійськими дивізіями, попрацювати в дивному Комітеті з дослідження способів ремонтування кавалерії, побути тимчасовим командуючим Київським військовим округом, взяти участь у придушенні ще одного польського повстання (1863) і отримати того ж року орден св. Олександра Невського. 1866 р. він був призначений генералом від кавалерії. Помер Адам Жевуский у

¹⁴ Шабельський І. (1796–1874) – генерал від кавалерії, командир Окремого резервного кавалерійського корпусу.

¹⁵ Радзивілл Л. (1808–1884) – князь, генерал від кавалерії, начальник уланської дивізії.

¹⁶ Описание обороны г. Севастополя. Под рук. Генерал-ад'ютанта Тотлебена. – Ч. II. – Отд. II. – СПб., 1872. – С. 286–287.

1888 р. у маєтку Верховні Київської губ., а похований у родовому маєтку в Погребищах.

Перші письмові згадки про шаблю графа у нашому музеї з'явилися 1923 р., коли її було записано до інвентарної книги КММСМ під № 4955. Зазначено і джерело надходження – Музейний фонд¹⁷.

Цей фонд почали формувати під час націоналізації у 1919 р., щоб врятувати цінні пам'ятки історії та культури від неминучої загибелі у полум'ї війни. До цієї благородної справи долучилися небайдужа інтелігенція: історики, археологи, етнографи, мистецтвознавці. Біля витоків Музейного фонду стояв і Федір Людвигович Ернст¹⁸, який пізніше згадував: “З переїздом харківського уряду до Києва комісаріят по головному управлінню мистецтв було скасовано і його місце зайняв Всеукраїнський Комітет Охорони Пам'яток Старовини і Мистецтва (Вукопис). При Вукописі в лютому-березні було організовано т.зв. Чок – чрезвычайну комісію по охороні старовини і мистецтва, яка й зайнялась систематичним обходом усіх помешкань, де могли переховуватись художні речі і яким загрожувала небезпека. Колекції брались на учот, або, коли власника не було в місті і колекції загрожувала небезпека – перевозились до музейного фонду... Тоді-ж, у червні м. 1919 р., було засновано Державний музейний фонд, куди звозились всі врятовані речі старовини і мистецтва... На чолі музейного фонду став М. О. Макаренко...”¹⁹. І ще: “В цей час мною особисто було взято на облік або врятовано від знищення дуже багато пам'яток культури, які великою мірою збагатили наші музеї”²⁰.

Фонд не мав спеціально обладнаного приміщення для зберігання вилучених речей, “... його склади розкидані були по різних частинах міста, головним же складом був неопалюваний і вогкий підвал теперішнього Історичного Музею, де в безладді навалені були картини, меблі, бронза, порцеляна, скло, тканини та ін.” – писав у 1927 р. Андрій Дахнович²¹.

У цей же час у Києві, на вул. Левашівській²², жили найближчі родичі Адама Адамовича Жевуського – його син, Адам Вігольд (у будинку № 16) та брат, Леон (у будинку № 36). Обидва вони були власниками колекцій, вивезених в буремні роки із родинних маєтків²³. 1919 р. Адам Вігольд, що був одружений з італійською оперною співачкою Олімпією Монетті-Бонорат, виїхав за кордон; доля Леона достеменно невідома. Але є припущення, що обидві колекції, принаймні фрагментарно, перейшли до Музейного фонду. Шабля генерала, що, найімовірніше, зберігалася у його сина, стала частиною зібрання Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка.

Під час II світової війни вона була евакуйована до Уфи за списком № 3 від 01.07.1941 р., а 12.07.1948 р. знову записана до інвентарної книги під № 3-56²⁴. Нині шабля генерал-ад'ютанта графа Адама Адамовича Жевуського є окрасою музейної експозиції.

¹⁷ Інвентарь Киевского музея древностей и искусств. – Исторический отдел. 1914–1924 гг. – №№ 2496–7045. – С. 439.

¹⁸ Ернст Ф. (1891–1942) – видатний діяч української культури, історик та теоретик мистецтва, організатор пам'яткоохоронної справи, професор Київського художнього та Київського археологічного інститутів.

¹⁹ Ернст. Ф. Справа охорони пам'яток мистецтва і старовини у Києві // Збірник секції мистецтв [Українського наукового товариства]. – № 1. – 1921. – С. 150.

²⁰ Ернст Ф. Українське мистецтво XVII–XVIII віків. – [Львів]: Вид. Т-ва “Криниця” у Києві, 1919. – 32 с.; Білокінь С. В обороні української спадщини. Історик мистецтва Федір Ернст. – К., 2006. – С. 78.

²¹ Дахнович А. Київська картинна галерея // Український музей. – Збірник перший. – К., 1927. – С. 216. Дахнович Андрій (1881 – ?) – мистецтвознавець викладач, директор Київської картинної галереї (нині – Національний музей “Київська картинна галерея”).

²² Нині – вул. Шовковична.

²³ Діяльність київських мистецтвознавців 1917–1920 рр. у справі збереження художніх колекцій та збірок старовини (за архівними документами та літературними матеріалами) [Ел. джерело]. – Режим доступу: www.ukrreferat.com (Дата звернення: 05.04.2017). – Назва з екрана.

²⁴ НМІУ. Інвентарна книга групи “Зброя” (“З”). – Т.1. – №№ 1–728.